

Much attention is paid to the individualization and differentiation of the educational process, which provides individual educational needs and motivates teachers to professional development. Prospects for the development of the factor-criterion model with the purpose of measuring the level of formation of general, professional competences and determining its dynamics are highlighted.

Key words: postgraduate education; teachers of subjects of professional-theoretical training; methodology; methodological approaches; methodological concept; educational activity; learning styles; general, professional, professional competences.

Дата надходження статті «26» серпня 2019 р.

УДК 378:355.58(477)

Богданов Є. П.*

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ З ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ

У статті представлено окремі аспекти професійної підготовки вітчизняних фахівців з цивільного захисту як складової цілісної загальнодержавної системи освіти, яка є різновидом фахової освіти, тому функціонує й розвивається згідно із законами суспільного розвитку з урахуванням особливостей сучасного середовища та регіональних і національних аспектів, які взаємодіють один з одним. Наголошено, що ХХІ ст. принесло світу низку міждержавних конфліктів, посилення терористичних протистоянь і масову міграцію населення, що супроводжуються зростанням кількості надзвичайних ситуацій різного походження (природного, техногенного, соціального, епідеміологічного), що разом із військово-терористичними діями спричиняють масові жертви серед громадян і значні економічні втрати.

Сучасний рівень розвитку науки і техніки дає змогу забезпечити високотехнологічний супровід діяльності фахівців цивільного захисту, що складають основу особового складу органів і підрозділів ДСНС.

Надано класифікацію екстремальних ситуацій: регламентовані і нерегламентовані, планові і ситуаційні, «штатні» і «позаштатні». Зазначено, що складні та ризиконебезпечні надзвичайні (екстремальні) ситуації викликають не лише страх і панічні настрої в широких верствах населення, а й подекуди – дезорганізацію служб реагування. Зі збільшенням обсягів завдань із захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків тощо збільшується відповідальність ДСНС і зростають вимоги до компетентності кожного фахівця-рятувальника та формування готовності діяти в екстремальних умовах.

Представлено низку визначень професійної готовності фахівців до ефективних дій в умовах екстремальних ситуацій та окремі аспекти унікальності підготовки фахівців цивільного захисту, які полягають в тому, що сутнісною основою їхньої діяльності, головним мотивом і метою професії є збереження життя та здоров'я людей.

Ключові слова: Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), цивільний захист (ЦЗ), фахівці з цивільного захисту, екстремальні ситуації, професійний ризик

Освіта фахівців з цивільного захисту є складовою загальнодержавної освіти як цілісної системи, тому є чинником підготовки конкурентоспроможних фахівців.

Підготовка фахівців у сфері цивільного захисту відповідно до Положення про організацію навчального процесу з функціонального навчання (2014, із змінами та доповненнями) здійснюється навчально-методичними центрами сфери цивільного захисту та Інститутом державного управління у сфері цивільного захисту і «... передбачає провадження ними функціонального навчання з набуття

*© Богданов Є. П.

та систематичного оновлення особою спеціальних знань, умінь і навичок з питань цивільного захисту без вдосконалення раніше набутих нею компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань» (ст. 2) [7]. Власне Програма функціонального навчання «...містить загальні відомості, перелік категорій осіб керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, які проходять навчання за програмою, тривалість навчання, його мету, урахування функцій, які виконують у сфері цивільного захисту особи керівного складу та фахівці, форми навчального процесу, їхні основні завдання та зміст, засоби діагностики результатів навчання, його інформаційно-методичне та матеріально-технічне забезпечення, додатки» (ст. 3) [там само].

За Законом України «Про освіту» (2017, із змінами та доповненнями ; ст. 21), освіта фахівців з цивільного захисту не відноситься до спеціалізованої освіти. Зазначено, що «спеціалізована освіта – це освіта мистецького, спортивного, військового чи наукового спрямування, яка може здобуватися в межах формальної, неформальної, інформальної освіти, спрямована на здобуття компетентностей у відповідній сфері професійної діяльності під час навчання в безперервному інтегрованому освітньому процесі на кількох або всіх рівнях освіти та потребує раннього виявлення й розвитку індивідуальних здібностей» [3].

Реалізація освіти фахівців з цивільного захисту регламентується основними положеннями Кодексу цивільного захисту України, Постанов КМУ «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту», «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях», Наказів МВС України «Про затвердження Типового положення про територіальні курси цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності», «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу з функціонального навчання», «Про деякі питання організації навчального процесу з функціонального навчання», нормативно-правових документів ДСНС України тощо. Ураховуючи, що підготовка фахівців вищої кваліфікації у сфері цивільного захисту за освітніми рівнями магістра й доктора філософії здійснюється Інститутом державного управління у сфері цивільного захисту, відзначимо підпорядкування основним положенням ЗУ «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» тощо.

Головним завданням для України є забезпечення національної безпеки України і підготовка й підвищення кваліфікації фахівців, спроможних її забезпечити. Однією з позицій реформування системи підготовки й перепідготовки відповідних фахівців є усвідомлення рівня відповідальності за наслідки ухвалених рішень.

Окремі аспекти підготовки фахівців з цивільного захисту досліджено в наукових розвідках таких фахівців, серед яких Л. Буркова («Теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі»), Л. Ішчикіна («Педагогічні умови підвищення ефективності фізичної підготовки особового складу підрозділів пожежної охорони»), М. Козяр («Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій»), А. Підгайний («Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.»), Є. Подтергера («Організаційно-педагогічні умови військової підготовки студентів цивільних вищих навчальних закладів»), А. Хрипунова («Формування екологічної компетентності майбутніх інженерів – фахівців цивільного захисту»), В. Шойко («Соціально-психологічне забезпечення діяльності рятувальних підрозділів цивільної оборони МНС України у 2000–2006 рр. (історичний аспект)») та ін.

Метою статті визначаємо окреслення основних аспектів підготовки фахівців

з цивільного захисту в контексті формування готовності до виконання професійних дій.

Історичний досвід засвідчує, що добробут, життєздатність і безпека держави, її авторитет у світовому співтоваристві залежать від стану освіти в цій країні. Саме тому освіта має формуватися як стратегічний ресурс покращення добробуту населення, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності країни в міжнародних відносинах.

XXI ст. принесло світу низку міждержавних конфліктів, посилення терористичних протистоянь і масову міграцію населення. На превеликий жаль, ці обставини супроводжуються зростанням кількості надзвичайних ситуацій різного походження (природного, техногенного, соціального, епідеміологічного), що разом із військово-терористичними діями спричиняють масові жертви серед громадян і значні економічні втрати. Нині це щоденні реалії Української держави, яка бореться з неоголошеним військовим втручанням і фактичною окупацією агресором частини промислово розвинутих і потенційно небезпечних техногенно територій у Криму та на сході країни [5, с. 245]. За даними офіційної статистики, упродовж 2016 р. в Україні зафіксовано 149 надзвичайних ситуацій, у тому числі одна – державного та дев'ять – регіонального рівня, у яких загинуло 183 і постраждало 1856 осіб. Значний обсяг масштабних рятувальних та інших невідкладних робіт, а також виникнення нових загроз зумовлює необхідність постійного вдосконалення державної системи запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, перегляду традиційних підходів до організації цивільного захисту, покладених на Державну службу України з надзвичайних ситуацій, яка реалізує державну політику в галузі безпеки людини. У 2016 р. підрозділи ДСНС взяли безпосередню участь у ліквідації 85 найбільших аварій, техногенних катастроф і стихійних лих, для чого було задіяно понад 3,6 тис. особового складу і більше 1,2 тис. одиниць техніки. У результаті врятовано життя 3605 осіб, не допущено знищення близько 21000 будівель і 2000 одиниць техніки [5].

Незважаючи на перманентні реформації в системі освіти XXI століття, здійснювані перетворення не задовольняють вимоги сучасного суспільства, державні інтереси та пріоритети, особистісні запити.

На переконання М. Козяра та А. Литвина, сучасний рівень розвитку науки і техніки дає змогу забезпечити високотехнологічний супровід діяльності фахівців цивільного захисту, що складають основу особового складу органів і підрозділів ДСНС. Однак, незважаючи на це, складні та ризиконебезпечні надзвичайні (екстремальні) ситуації викликають не лише страх і панічні настрої в широких верств населення, а й подекуди – дезорганізацію служб реагування. Зі збільшенням обсягів завдань із захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків тощо збільшується відповідальність ДСНС і зростають вимоги до компетентності кожного фахівця-рятувальника. Як показує практика, у них мають бути сформовані, передусім, професійна скерованість, яка визначає стійкий інтерес до своєї діяльності, прагнення оволодіти знаннями, уміннями й навичками, виробити необхідні якості та риси характеру, на цій основі – професійна компетентність (здатність ефективно застосовувати результати освітньої підготовки), а також готовність до виконання професійної діяльності за будь-яких обставин [5, с. 245-246].

Екстремальні ситуації є регламентованими і нерегламентованими, плановими і ситуативними, «штатними» і «позаштатними». У найбільш загальному вигляді вони складають чотири групи: 1) спричинені надзвичайними умовами (стихійне лихо, природна чи техногенна катастрофа, військові дії, масові терористичні акції тощо); 2) життєві, побутові, які виникають у житті кожної людини (пожежа, напад злочинця, гострий брак часу, необхідність одночасного швидкого вирішення декількох однаково важливих завдань); 3) пов'язані із заняттями потенційно небезпечними видами спорту (альпінізм, дайвінг, мотоспорт, регбі та ін.); 4) службові, професійні – зумовлені виконанням щоденних фахових обов'язків. Із небезпекою для життя та здоров'я

пов'язане виконання багатьох видів робіт, які містять елементи виробничого і невиробничого професійного ризику (шахтарі, моряки, пілоти, військовослужбовці, поліцейські, охоронці й ін.), до них належать службові обов'язки працівників ДСНС України [5, с. 248].

Певна кількість робіт, пов'язаних з екстремальністю, окреслює питання добору та підготовки фахівців із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Дослідження, присвячені психолого-педагогічним проблемам професійної підготовки фахівців-рятувальників, виконали українські вчені: О. Бикова, В. Бут, О. Євсюков, М. Коваль, В. Козлачков, М. Козяр, М. Корольчук, В. Лефтеров, П. Образцов, І. Овчарук, В. Плisko, Ю. Приходько, В. Садковий, О. В. Тімченко та ін. Питанням готовності до діяльності фахівців екстремальних видів діяльності присвячені дослідження О. Бикової, Ю. Бойко, С. Будника, О. Керницького, М. Кулакової, І. Платонова та ін.

Дослідники розглядають готовність особистості до діяльності в єдності її складників, серед яких виокремлюють мотиваційно-ціловий, змістовий і процесуальний, а також методологічний, когнітивний, пізнавально-оцінний, організаційний, мобілізаційний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий, поведінковий, міжособистісний, комунікативний тощо [8].

На думку В. Сластьоніна, професійна готовність – це синтез таких взаємопов'язаних структурних компонентів:

- психологічна готовність (сформована спрямованість на професійну діяльність, установка на роботу в галузі);
- науково-теоретична готовність (необхідний обсяг загальнонаукових, загальнопрофесійних, професійно спрямованих, психологічних, соціальних та інших знань, необхідних для компетентної діяльності);
- практична готовність (сформовані на належному рівні практико орієнтованих знань, умінь і навичок);
- психофізіологічна готовність (наявність необхідних задатків, передумов для оволодіння відповідною діяльністю, сформованість професійно значущих якостей);
- фізична готовність (відповідність стану здоров'я та фізичного розвитку вимогам конкретної діяльності та професійної працездатності) [9, с. 31].

Поняття «готовність фахівців до ефективних дій в умовах екстремальних ситуацій» розглядають як інтегративну властивість особистості, яка характеризується досягнутим рівнем розвитку комплексу відповідних індивідуально-особистісних якостей, ступенем досконалості необхідних знань, умінь і навичок, рівнем фізичного розвитку. Сутнісними компонентами цього поняття фахівці виокремлюють спеціально професійний, психологічний, медичний, фізіологічний, соціальний та основи виживання в надзвичайних ситуаціях. Ознаками професійної готовності фахівця як освітнього аспекту є поінформованість, свідомість, дієвість і вправність [5; 17].

О. Бикова пропонує готовність майбутніх офіцерів – фахівців із пожежної безпеки умовно розділити на чотири складові: командирську, авторитативну, креативну та комунікативну [1, с. 11].

Аналіз наукових розвідок з питань діяльності фахівців цивільного захисту, і реальної практики ДСНС свідчить, що надзвичайні ситуації, з якими нині зустрічаються служби реагування, характеризуються низкою особливостей, які створюють певні проблеми для виконання професійних функцій рятувальників. Виявлено, що для виконання службових обов'язків в умовах екстремальних ситуацій фахівці повинні володіти раціоналізмом мислення та готовністю до ризику. Це пов'язано із тим, що вони часто змушені ухвалювати рішення, від яких залежить життя інших людей. Час на ухвалення цих рішень обмежений, із можливих варіантів необхідно швидко обрати найоптимальніший. У дослідженнях відзначається, що найбільш стресогенний вплив на психофізичний і функціональний стан особистості чинять непередбачуваність і невизначеність екстремальних ситуацій у роботі фахівців

цивільного захисту [2, с. 58-59; 5, с. 256-257].

Готовність до професійного ризику науковці розуміють як здатність до актуалізації свого інтелектуального й особистісного потенціалу під час ухвалення рішень в екстремальних ситуаціях, що відображає зв'язок індивідуальної зумовленості ухвалення рішень з іншими аспектами особистісної регуляції, у тому числі раціональністю. Професійна діяльність рятувальника відрізняється, передусім, тим, що здійснюється в умовах, які за своєю інтенсивністю та тривалістю виходять за межі оптимальних параметрів і висувають підвищені вимоги до психічних і психофізіологічних можливостей людини. При цьому виконувати оперативні-тактичні завдання, як правило, можуть бути реалізовані лише діями, пов'язаними з певним ризиком [5; 6].

Професійну підготовку майбутніх фахівців цивільного захисту розглядають як неперервне системно-функціональне психолого-педагогічне явище, цілеспрямований процес оволодіння базовими і професійно орієнтованими компетентностями в галузі безпеки людини, що визначають розумовий, фізичний і професійний розвиток, здатність до адекватних дій у надзвичайних ситуаціях, виховання необхідних соціально та професійно важливих морально-психологічних і ділових якостей, стійкості, надійності та придатності, що забезпечує бездоганне виконання покладених професійних обов'язків, особисту безпеку, збереження здоров'я та виживання в екстремальних, ризиконебезпечних умовах [4, с. 16; 5, с. 257-258].

Погоджуємось із думкою М. Козяра і А. Литвина, що унікальність підготовки фахівців цивільного захисту полягає, передусім, у тому, що сутнісною основою їхньої діяльності, головним мотивом і метою професії є збереження життя та здоров'я людей. Отже, ураховуючи, що основна домінанта діяльності рятувальників – пріоритет захисту та порятунку іншої особистості, можна виділити професійно значущі для них якості особистості: гуманізм і милосердя, контактність, сила волі, уміння психологічного впливу, відповідальність, спостережливість і багато іншого. Безперечно, оскільки професія рятувальника пов'язана зі значними фізичними і психологічними навантаженнями, ризиком для життя та підвищеною відповідальністю, вони мають бути здатними: тривалий час виконувати одноманітні рухи за значних фізичних і емоційних навантажень, у незручних позах; швидко пересуватися та виконувати роботи в різних умовах, у тому числі за наявності прямої небезпеки; самостійно обирати оптимальний темп діяльності; працювати в умовах поганої видимості, звукових перешкод, різких перепадів освітленості, задимленості, запиленості тощо [5, с. 258]. Екстремальні умови праці зумовлюють підвищені вимоги до фізичної, психологічної, технічної та медичної підготовленості майбутніх фахівців. Особливістю професії також є організація та виконання професійних завдань в обставинах невизначеності.

Отже, сучасний рівень розвитку науки і техніки дає змогу забезпечити високотехнологічний супровід діяльності фахівців цивільного захисту, що складають основу особового складу органів і підрозділів ДСНС. Складні та ризиконебезпечні надзвичайні (екстремальні) ситуації викликають не лише страх і панічні настрої в широких верств населення, а й подекуди – дезорганізацію служб реагування. Зі збільшенням обсягів завдань із захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків тощо збільшується відповідальність ДСНС і зростають вимоги до компетентності кожного фахівця-рятувальника та формування готовності діяти в екстремальних умовах.

Перспективами подальших досліджень визначаємо окреслення професійної освіти фахівців вітчизняної цивільної служби в контексті нормативно-правової бази її забезпечення.

Література:

1. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 21 с.
2. Еремина М. В., Поройский С. В., Булычева О. С. Современные аспекты формирования профессиональной готовности врача к деятельности в экстремальных ситуациях. *Волгоградский научно-медицинский журнал*. 2011. № 4. С. 57-59.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.help/law/2145-VIII/>
4. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 41 с.
5. Козяр М., Литвин А. Сучасні підходи до формування професійної готовності фахівців цивільного захисту. *Життєдіяльність та життєтворчість особистості в особливих умовах*: кол. монографія. Львів: СПОЛОМ, 2018. С. 244-281.
6. Моторин В. Б. Риск в профессиональной деятельности: основные факторы и особенности проявления (на материалах функционирования Государственной противопожарной службы): автореф. дисс. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. С.-Пб., 2002. 45 с.
7. Положення про організацію навчального процесу з функціонального навчання. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1398-14>
8. Скоробагата О. М. Готовність до діяльності як психолого-педагогічна проблема. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf>
9. Сластенин В. А. Педагогика: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва: Изд. центр «Академия», 2002. 576 с.

Bogdanov E. P.

TRAINING OF CIVIL PROTECTIONS PERSONNEL IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF FORMATING THEIR PROFESSIONALITY

The article presents some aspects of training of Ukrainian civil protection personnel as a component of a general national education system. Such training is a type of professional education, therefore it functions and develops according to the laws of social development, taking into account the features of the current environmental, regional and national aspects that interact with one another. It is emphasized that the XXI century has brought to the world a number of interstate conflicts, increased terrorist confrontations and mass migration of the population, accompanied by an increase in the number of emergencies of various origins (natural, man-made, social, epidemiological) that with military-terrorist actions cause mass civilian victims and considerable economic losses.

The current level of development of science and technology makes it possible to provide high-tech support for the activities of civil protection personnel, who form the basis of the staff of the State Emergency Service of Ukraine, its departments and units.

The classification of extreme situations is provided: regulated and unregulated, planned and situational, «staff» and «non-staff». It is noted that complex and risky emergencies (extremes) cause not only fear and panic among the people, but also, sometimes, disorganization of response services. With increasing of tasks on protection of the population and territories from emergencies and prevention of their occurrence, elimination of consequences, etc. the responsibility of the State Emergency Service of Ukraine increases and requirements for competence of each rescuer and formation of his/her readiness to act in extreme conditions.

A number of definitions of professional readiness of personnel for effective actions in conditions of extreme situations are presented. The aspect of the uniqueness of training of civil protection staff is the motive and purpose to preserv life and health of people.

Key words: the State Emergency Service of Ukraine, civil protection, civil protections personnel, extreme situations, professional risk.

Дата надходження статті: «23» серпня 2019 р.